

Štěstí není šťastný život¹

Jakub Jirsa

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha

jakub.jirsa@ff.cuni.cz

Abstract:

Happiness Is Not a Happy Life

The thesis of the article concerns an interpretation of a key problem in Aristotle's *Nicomachean Ethics*: the author defends the point of view that argues that it is not true that, for Aristotle, happiness is a happy life. He argues that happiness (*eudaimonia*) is contemplation (*theória*) in accordance with what Aristotle repeatedly says in Book X of the *Nicomachean Ethics*. On the other hand, a happy life (what might be called *eudaimón bios*) is a complex way of life that involves not only theoretical activity but also the activity of other virtues, including the so-called moral or social virtues.

Keywords: Aristotle, happiness, contemplation, happy life

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2023.4r.579>

Inkluzivní versus exkluzivní výklad

Na začátku 13. kapitoly 1. knihy *Etiky Níkomachovy* definuje Aristotelés štěstí jako „činnost duše, v níž se uskutečňuje úplná ctnost“ (1102a5–6),³ nicmé-

-
- 1 Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj.
 - 2 Pojem „štěstí“ je vedle „blaženosti“ běžným českým překladem pojmu *eudaimonia*, nicméně je dobré zmínit meze tohoto překladu vzhledem k současné češtině. Štěpán Špínka píše: „Aristotelés slovem *eudaimonia* nemíjí primárně subjektivní pocit štěstí (tedy štěstí, které ‚pocitujeme‘) ani přízeň osudu (tedy štěstí, které ‚máme‘), ale celkovou zdařilost lidského života.“ Špínka, Š., *Blaženost smrtelných bytostí: Aristotelés*. In: týž (ed.), *Přístupy k etice I*. Praha, Filosofia 2014, s. 20. Srov. výklad k anglickému překladu tohoto pojmu v: Beresford, A., *Aristotle: The Nicomachean Ethics*. London, Penguin Classics 2020, s. 269–272.
 - 3 Všechny bibliografické odkazy bez bližší specifikace v závorkách se vztahují k *Etice Níkomachově*. V této stati vycházím z textu: *Aristotelis Ethica Nicomachea*. Ed. by I. Bywater. Oxford Classical Texts. Oxford 1894. Ke zde uvedenému vydání se vztahují i všechny následující citace tohoto díla pod čarou. Všechny překlady jsou mé vlastní. Český překlad viz též: Aristotelés, *Etika Níkomachova*. Přel. A. Kříž. Praha, Nakl. Petr Rezek 1996.

ně přídavné jméno „úplný“, *teleios*, by zde mohlo být přeloženo i jako „dokonalý“. Právě termín *teleios* je zdrojem sporu, neboť ve filosofickém slovníku z *Metafyziky* 5.16 Aristotelés uvádí, že termín *teleios* může znamenat:

„to, mimo co není možné najít ani jednu z částí, které jsou mu vlastní“,

nebo

„to, co z hlediska dokonalosti a dobra nemůže být ve svém druhu překonáno.“⁴

První význam odpovídá českému „úplný“, a podporuje tak inkluzivní výklad konceptu štěstí; druhý význam je bližší slovu „dokonalý“ jako „nejlepší“ a podporuje výklad exkluzivní.

Jedná se o dlouhodobý rozkol mezi moderními vykladači Aristotelovy *Etiky Nikomachovy*. Soupeřící interpretace se týkají samého charakteru štěstí, o němž je řeč. V současnosti jsou tyto dva tábory označovány jako inkluzivní a exkluzivní. První z nich považuje štěstí za inkluzivní cíl, druhý ho považuje za cíl dominantní (exkluzivní). Výklad, který je označen jako „exkluzivní“, tvrdí, že štěstí (*eudaimonia*) je kontemplace (*theória*), a v souladu s tím tvrdí, že šťastný život je život kontemplativní (*bios theóretikos*).⁵ V tomto smyslu by

4 Aristotelés, *Metaph.* 5.16 1021b12–1022a3. V této stati vycházím z textu: *Aristotelis Metaphysica*. Ed. by W. Jaeger. Oxford, Oxford University Press 1957. Ke zde uvedenému vydání se vztahují i všechny následující citace tohoto díla pod čarou. Český překlad viz Aristotelés, *Metafyzika*. Přel. A. Kříž. Praha, Nakl. Petr Rezek 2021.

Druhá definice pojmu *teleios* hovoří o nepřekonatelnosti co do *areté* a *eu*, dokonalosti a dobra. Pojem *areté* lze užít v dvojitým smyslu, v obecném a partikulárním. V partikulárním slova smyslu znamená „ctnost“, například statečnost či pravdomlupnost. V obecném slova smyslu pak „dokonalost“, vlastnost, díky které libovolná entita (věc či živá bytost) tu či onu činnost vykonává dobře (např. ostrost je *areté* nože; dobrý nůž dobře řeže, protože je ostrý). Domnívám se, že v této pasáži z *Metafyziky* je *areté* užita v obecném smyslu dokonalosti a nevztahuje se pouze na morální ctnosti.

5 Překlad pojmu *theória* jako „kontemplace“ není bez problémů. Pro následující výklad je relevantní, že *Etika Nikomachova* sdílí obecný význam *theória* s *De anima* 2.1, 412a22–27.

V případě tohoto díla vycházím z textu: *Aristotelis De anima*. Ed. by W. D. Ross. Oxford, Oxford University Press 1956. Ke zde uvedenému vydání se vztahují i všechny následující citace tohoto díla pod čarou. Český překlad viz Aristotelés, *O duši*. Přel. A. Kříž. Praha, Nakl. Petr Rezek 2020. Ve spise *De anima* se rozlišuje mezi vlastněním vědění (*epistémé*) a aktivitou, činností vědění (*theória*), srov. *Eth. Nic.* 7.3, 1146b31–35, příp. 10.4, 1175a1; a srov. *Ph.* 8.4, 255a33. V případě tohoto díla vycházím z textu: *Aristotelis Physica*. Ed. by W. D. Ross. Oxford, Oxford University Press 1950. Ke zde uvedenému vydání se vztahují i všechny následující citace tohoto díla pod čarou. Český překlad viz Aristotelés, *Fyzika*. Přel. A. Kříž. Praha, Nakl. Petr Rezek 1996.

Theória a *theóreín* se v *Etice Nikomachově* týkají jak vznešených a neměnných entit, tak proměnlivých a pomíjivých předmětů, či dokonce jednání (1139a6–8, b19–22). Činnost *theória* je charakteristická pro toho, kdo je *phronimos*, rozumný či prakticky moudrý člověk (1141a25–26, srov. 1140a24–25). Pojem „kontemplace“ tedy označuje činnost našeho rozumu (*nous*), ve které se uskutečňuje moudrost (*sofía*); srov. Aristotelés, *Eth. Nic.* 10.7, 1177a24, 29, 32. Moudrost, která podle Aristotela zajišťuje naši pravdu či pravdivost ohledně principů (6.7, 1141a18: *peri tas archas alétheuein*), pak obsahuje rozum či intelekt (*nous*) jakožto schopnost uchopení těchto principů a poznání (*epistémé*) i jakožto schopnost vědeckého dokazování z těchto principů (1141a18–19, 1141b2–3).

kontempace měla být „dominantním cílem“ našeho života. Všechna ostatní dobra jsou z Aristotelova konečného výkladu štěstí a šťastného života vyloučena.⁶

Na druhou stranu tzv. inkluzivní výklad tvrdí, že *eudaimonia* a odpovídajícím způsobem i šťastný život v sobě spojují jak teoretické, tak praktické aspekty naší přirozenosti a našeho života. Nejlepší lidský život by tak byl kombinací teoretického a politického života. Oba přístupy předpokládají, že štěstí je šťastný život, a tedy pokud něco platí o štěstí, musí to platit o šťastném životě a *vice versa*. Je-li podle exkluzivistické interpretace štěstí koncept neobsahující jiná dobra, musí být takový i šťastný život. Naopak, pokud podle inkluzivistů šťastný život zahrnuje různá dobra včetně činnosti morálních ctností, musí tomu tak být i v případě konceptu štěstí.

Protože můj výklad rozlišuje mezi štěstím na jedné straně a šťastným životem na straně druhé, umožňuje mi to vyhnout se tomuto schizmatu nebo – takřkajíc – sedět na obou židlích: podle mého názoru je štěstí exkluzivní pojem, je to kontempace a nic jiného. Šťastný život je však inkluzivní šťastný život, který zahrnuje morální ctnosti a společenské i politické aktivity.⁷

Pojem *theória* stejně překládá např. Š. Špínka (viz Blaženost smrtelných bytostí: Aristotelés, c.d.). V tomto kontextu lze také uvést, že Dorothea Fredeová překládá *theórein* jako „Beachten“ či „Betrachten von Wissen“ – s tím, že *theória* je prostě „Theorie“ či „Betrachten“ a *bios theóretikos* je „der Theorie gewidmetes Leben“; místy však hovoří obecně jen o „Denken“ (viz např. Aristoteles, *Nikomachische Ethik. Übersetzung mit Einleitung und Kommentar* von D. Frede. In: *Aristoteles Werke in deutscher Übersetzung*. Bd. 6.1–6.2. Berlin – Boston, De Gruyter 2020, s. 972–973). V angličtině je stále nejrozšířenější překlad *theória* jako „contemplation“, což akceptuje i výše citovaný Beresford (Beresford, A., *Aristotle: The Nicomachean Ethics*, c.d.). Nicméně nedávno vydaný komentář k desáté knize *Etiky Nikomachovy* (Aufderheide, J., *Aristotle's Nicomachean Ethics: Translation and Commentary. Book X*. Cambridge, University Press 2020) používá překlad „reflection“ a „reflective life“. Viz komplexní interpretace tohoto konceptu v: Walker, M. D., *Aristotle on the Uses of Contemplation*. Cambridge, Cambridge University Press 2018.

6 K rozlišení inkluzivní a exkluzivní interpretace srov. Keyt, D., *Intellectualism in Aristotle*. In: Anton, J. P. – Preus, A. (eds.), *Essays in Ancient Greek Philosophy*. Albany, State University of New York Press 1983, s. 364–387; či Dahl, N. O., *Contemplation and Eudaimonia in the Nicomachean Ethics*. In: Miller, J. (ed.), *The Cambridge Critical Guide to Aristotle's Ethics*. Cambridge, Cambridge University Press 2011, s. 66–91. Jak lze o této distinkci uvažovat v kontextu desáté knihy *Etiky Nikomachovy*, předvádí J. Aufderheide: *Aristotle's Nicomachean Ethics: Translation and Commentary. Book X*, c.d., s. 24–27.

7 Tato teze vyplývá z mého staršího textu: Jirsa, J., *Divine Activity and Human Life. Rhizomata: A Journal for Ancient Philosophy and Science*, 5, 2017, No. 2, s. 210–238. Zde prezentovaný článek předkládá jednodušší a přesvědčivější formu argumentu obhajujícího tezi, že podle Aristotela štěstí není šťastný život.

Standardní teze

Standardním, rozšířeným, ale mylným tvrzením mnoha současných interpretací Aristotelovy etiky je, že štěstí je určitý druh života.⁸ Je zajímavé, že pro tuto tezi jsem nenašel přímý důkaz či argumentaci. Interpretace se většinou týkají toho, *jaký* život odpovídá štěstí. Identifikace štěstí a šťastného života je spíše obecně sdíleným předpokladem, který se objevuje *passim* v naprosté většině textů o Aristotelově etice, než závěrem interpretace podepřené argumenty.

Zde je několik příkladů. John Ackrill ve své klasické inkluzivistické interpretaci píše: „Co je to *eudaimonia*? Jaká podoba života naplňuje tento pojem? ...život, který ji naplňuje, se při zkoumání ukáže jako ‚monolitický‘.“ O něco dále pak v jeho textu čteme: „Neboť *eudaimonia* – to, po čem všichni lidé touží – ...je život, který je po celou dobu příjemný a hodnotný.“⁹ Jedním z nejvýraznějších zastánců exkluzivistické interpretace je Robert Heinaman, podle kterého „Aristotelés ztotožňuje *eudaimonii* s určitým druhem života“.¹⁰ Norman Dahl ve svém přehledovém textu píše: „Politický život, který zahrnuje uplatňování etických ctností, je pouze sekundární podobou *eudaimonie*... kontemplativní život je primární podobou *eudaimonie*... Přísně vzato je dobro pro člověka, *eudaimonia*, určitý druh života – život zasvěcený určitému dobru.“¹¹

Záměrně jsem pro ilustraci standardní teze, podle níž na otázku „Co je štěstí?“ Aristotelés odpovídá „šťastný život“, vybral reprezentativní zástupce obou výše představených interpretací a doplnil jsem je o citaci z textu, který má sloužit k základní orientaci v této problematice. Texty jsou jednoznačné, neříkají například, že štěstí zakládá šťastný život, nebo že štěstí hraje ve šťastném životě klíčovou roli. Tvrdí, že štěstí je šťastný život, tyto dva koncepty jsou podle nich identické. Tato standardní teze je však problematická

8 Textů, které explicitně rozlišují mezi štěstím a šťastným životem, je jako šafránu. Richard Kraut píše, že „nesmíme spojovat (a) otázku, co obnáší žít šťastný život nebo být šťastný člověk, a (b) otázku, co je to štěstí“. Tento rozdíl však dále nijak netematizuje. Viz Kraut, R., *Aristotle on the Human Good*. Princeton, NJ, Princeton University Press 1989, s. 297. Podobně nerozpracována zůstává obdobná úvaha v: Cooper, J. M., *Plato and Aristotle on 'Finality' and '(Self-)Sufficiency'*. In: *týž, Knowledge, Nature, and the Good: Essays on Ancient Philosophy*. Princeton, NJ, Princeton University Press 2004, s. 289. Dále viz Reeve, C. D. C., *Practices of Reason: Aristotle's Nicomachean Ethics*. Oxford, Clarendon University Press 1992, s. 149; a Reece, B., *Aristotle on Happiness, Virtue, and Wisdom*. Cambridge, Cambridge University Press 2023, s. 9; opět bez podrobnějšího výkladu.

9 Ackrill, J. L., *Aristotle on Eudaimonia*. In: *týž, Essays on Plato and Aristotle*. Oxford, Clarendon Press 1997, s. 182; s. 184.

10 Heinaman, R., *Eudaimonia and Self-Sufficiency in the 'Nicomachean Ethics'*. *Phronesis*, 33, 1988, No. 1, s. 32.

11 Dahl, N. O., *Contemplation and Eudaimonia in the Nicomachean Ethics*, c.d., s. 66–67.

sama o sobě a, jak následně ukážu, je i chybná.¹² Bylo by ostatně s podivem, kdyby žák filosofa, který zesměšňoval chybnou definici, že krásno je krásná dívka, tak jednoduše přistoupil na tvrzení, že štěstí je šťastný život.

Proč je standardní teze problematická?

Prvním důvodem je, že teze o štěstí jako nějaké podobě života či způsobu života postrádá jakoukoli textovou oporu. Aristotelés – ačkoli má ve svých etických spisech dostatek prostoru a příležitostí – nikdy neříká, že štěstí je život (*bios*) nebo nějaký druh života (*bios tis*). Nalezneme ale pasáže, kde říká, že štěstí je druh žití (*zôé*). Například v *Metafyzice* Aristotelés poznamenává: „... v případech, kde kromě činnosti (*energeia*) není žádné jiné dílo, je činnost v těchto samých, například vidění v tom, kdo vidí, a kontemplace v tom, kdo kontempluje, a žití (*zôé*) v duši, a proto (sc. je v duši) také štěstí, neboť je to druh žití (*zôé gar poia tis estin*).“¹³

Obdobný text lze nalézt i v *Etice Eudémově* (2.1, 1219a35–39).¹⁴ Řecké pojmy *bios* a *zôé* se významově blíží, ale jak ukáží, v *Etice Nikomachově* a dalších relevantních spisech Aristotelés používá tyto pojmy v odlišných významech, a to *zôé* pro činnost žití a *bios* pro způsob života. Citovaná pasáž z *Metafyziky* říká, že štěstí je druhem činnosti žití, s čímž samozřejmě souhlasím a pokusím se říci, proč si Aristotelés něco takého myslí. Všechny pasáže, na které interpret odkazuje při tvrzení, že štěstí je druh života, totiž pracují s termínem *zôé* (pokud se v těchto pasážích vůbec nějaký termín znamenající život či žití vyskytuje).¹⁵

Štěstí je určitá činnost (*energeia*), tato činnost je kontemplace (*theória*), a v tomto ohledu je to jedna z činností žití (*zôé*).¹⁶ Tato činnost je v zásadě

12 P. M. Huby (Peripatetic Definitions of Happiness. In: Fortenbaugh, W. W. (ed.), *On Stoic and Peripatetic Ethics*. New Brunswick, NJ, Transaction 1983, s. 121–134) poskytuje užitečný přehled peripatetických definic štěstí: zatímco štěstí je důsledně popisováno jako činnost (*energeia*) nebo užívání (*chrésis*), pouze jedna definice u Ária Didyma (druhá polovina 1. stol. př. n. l.) říká, že štěstí je ušlechtilý a plný život (*bios*).

13 Aristotelés, *Metaph.* 9.8, 1050a34–b2.

14 *Aristotelis Ethica Eudemia*. Ed. by R. R. Walzer – J. M. Mingay. Oxford, Oxford University Press 1991. Ke zde uvedenému vydání se vztahují i všechny následující citace tohoto díla pod čarou. Český překlad viz Aristotelés, *Etika*. Přel. V. Zavřel a J. Brázdil. Praha, Dybbuk 2020.

15 Např. R. Heinaman (Eudaimonia and Self-Sufficiency in the ‘Nicomachean Ethics’, c.d., s. 32) odkazuje na *Etiku Nikomachovu* 1097b33–1098a17, 1095a19, 1098b21–22, 1169b30–31. Srov. však Aristotelés, *Eth. Eud.* 1219a27–28, b1–3; a *Metaph.* 1050b1–2. Všechny tyto pasáže v originále obsahují pojem *zôé*, nikoli *bios*.

16 Jen v rámci *Etiky Nikomachovy* Aristotelés tvrdí, že *eudaimonia* je činnost (*energeia*) na řádcích 1100a14, 1100b10, 1102a5, 1102a17, 1144a6, 1153b11, 1169b29, 1169b31, 1177a12, 1177a17, 1178b7. Dalo by se dále říci, že být šťastný pak spočívá v tom, že žijeme, a tedy jsme činní (*en toi zén kai energein*, 1169b31).

stejná jak pro bohy, tak pro lidi.¹⁷ Aristotelés srovnává naši činnost s činností bohů. Nejde o dvě druhově různé činnosti, Aristotelés obě činnosti při jejich srovnávání nazývá kontemplací. Analogicky by zřejmě šlo srovnat můj běh, když třeba dobíhám vlak, s během Usaina Bolta. Takové analogie jsou však nedokonalé, např. v běžných případech je činnost vždy spojena s možností (*dynamis*), což u činnosti božstva neplatí. V Aristotelově argumentaci však přichází zásadní rozdíl až z hlediska způsobu života (*bios*). Obecně řečeno, zatímco štěstí jako činnost je stejné pro bohy i lidi, dobrý lidský život je typický jen pro lidi a pro nikoho nebo nic jiného.

Druhým problémem standardní teze je, že vytváří zbytečné nejasnosti a rozpory při výkladu Aristotelovy etiky.

Jste-li totiž exkluzivisté, kteří tvrdí, že štěstí je kontemplace (a nic jiného), a zároveň věříte, že štěstí je určitý druh života, musíte zastávat názor, že štěstí je kontemplativní druh života, život filosofa, který je co nejvíce oproštěn od praktických činností. Takový život by byl nejspíš také prost tzv. praktických či morálních ctností. Z toho však vyplývají mnohé problémy. Prvním je zjevný nesoulad mezi Aristotelovou etikou a politikou. Je-li podle etiky nejlepší život člověka kontemplativní život bez praktických činností, který je navíc prý člověku vlastní, je potřeba (od)vysvětlit rozpor s tezí, že člověk je podle *Politiky* 1.2 také bytostně politický živočich.¹⁸

Za druhé je třeba vyrovnat se s nekonzistencí mezi 1. a 10. knihou *Etiky Nikomachovy* na jedné straně a 2. až 9. knihou téhož díla na straně druhé. Silně intelektualistická teze 10. knihy v exkluzivistické interpretaci totiž obhajuje hodnotový monismus, který hrozí rozparem s hodnotovým pluralismem, jenž se zdá být přítomen v prostředních knihách.¹⁹

A konečně zatřetí, jakákoli striktně intelektualistická teze čelí možné námitce nemorálnosti či amorálnosti. Vždyť co je morálního na kontemplativním, intelektuálním životě, v jehož rámci mají praktické ctnosti nanejvýš instrumentální hodnotu? Jonathan Lear je jeden z mála, kteří do tohoto ky-

17 Srov. komentář Dorothy Fredeové v: Aristoteles, *Nikomachische Ethik*. Übersetzung mit Einleitung und Kommentar von D. Frede, c.d., s. 973; a zejm. Aufderheide, J., *Aristotle's Nicomachean Ethics: Translation and Commentary*. Book X, c.d., s. 197.

18 Srov. Kullmann, W., Man as a Political Animal in Aristotle. In: Keyt, D. – Miller, F. D. (eds.), *A Companion to Aristotle's Politics*. Oxford, Blackwell 1991, s. 94–117.

19 Tento rozpor popisuje G. Lawrence: Aristotle and the Ideal Life. *The Philosophical Review*, 102, 1993, No. 1, s. 3. K jednotě textu *Etiky Nikomachovy* srov. Pakaluk, M., On the Unity of the Nicomachean Ethics. In: Miller, J. (ed.), *The Cambridge Critical Guide to Aristotle's Ethics*, c.d., s. 23–44; Lockwood, T., Competing Ways of Life and Ring Composition (NE x 6–8). In: Polansky, R. (ed.), *The Cambridge Companion to Aristotle's Nicomachean Ethics*. Cambridge, Cambridge University Press 2014, s. 350–369.

selého jablka skutečně kousli. Nejlepší lidský život popisuje poněkud paradoxně jako život nemilý a neetický (tj. život mimo rámec etiky).²⁰

Zastáváte-li inkluzivní výklad, pak by nejlepší lidský život byl kombinací kontemplativního a politického života. Zřejmým problémem tohoto inkluzivního výkladu je, že Aristotelés v *Etice Nikomachově* nikde výslovně neříká, že štěstí je komplexní nebo složené.²¹ Zdá se, že má zcela jasno v tom, že štěstí je kontemplace. Za druhé, inkluzivní interpretace je otevřená problému „více je lépe“. Pokud se štěstí skládá z nějakých složek, existují dvě možné interpretace. První je holistický přístup, podle něhož musí člověk dosáhnout všech složek (tj. všech ctností, vnějších dober atd.), aby dosáhl štěstí. Takový ideál by byl v lidském životě jistě nedosažitelný. Druhou možností je tvrdit, že člověk je šťastný, když složky štěstí překročí určitou hranici, jistý práh štěstí. Lokalizace prahu není hlavní potíží, neboť sám Aristotelés říká, že morální filosofie nedosahuje takové míry přesnosti jako některé jiné vědy (1094b11–14). Problém je v přidávání dalších dober po dosažení tohoto prahu. Bud přidání dalšího dobra neznamena pro šťastného člověka nic, nebo lze štěstí skutečně přidáním dvou korun k majetku šťastného člověka zvýšit.²²

Všechny tyto problémy se opakovaně a v různých podobách objevují v moderní diskusi o povaze Aristotelova pojmu štěstí. Příčinou těchto problémů je podle mne standardní teze, že štěstí je šťastný život. Pokud se ukáže, že tato teze je chybná, ukážou se podle mne i možná řešení výše uvedených problémů, anebo některé tyto problémy prostě zmizí.

Bios versus zóé

Můj výklad umožňuje přijmout Aristotelovu definici štěstí jako kontemplace (*theória*). Zároveň se chci vyhnout nástrahám striktního intelektualismu a nechci připustit, že se Aristotelés provinil nekonzistencí v rámci *Etiky Nikomachovy* nebo rozporem mezi úzce souvisejícími knihami *Etiky Nikomachovy* a *Politiky*. Pro tento výklad je klíčové ukázat rozdíl mezi Aristotelovým užitím pojmu *zóé* (žití či žití) a *bios* (délka, druh nebo způsob života).²³

20 Lear, J., *Aristotelés. Touha rozumět*. Přel. J. Jinek. Praha, OIKOYMENH 2016, s. 349.

21 V *Etice Nikomachově* 5.1, 1129b12–19 Aristotelés říká: „Z toho vyplývá, že ‚správné‘ je to, co přináší a udržuje štěstí a jeho součásti (*eudaimonias kai tón morión autés*) celého společenství občanů.“ Jak je ale zřejmé z bezprostředního kontextu, hovoří o tom, co se nazývá *eudaimonia* v politickém životě. *Eudaimonia* jako *theória*, o níž se hovoří v 10. knize *Etiky Nikomachovy*, není nikde popsána jako složená nebo komplexní.

22 Viz detailní diskusi v: Lawrence, G., Nonaggregatability, Inclusiveness, and the Theory of Focal Value: ‘Nicomachean Ethics’ 1.7.1097b16–20. *Phronesis*, 42, 1997, No. 1, s. 32–76.

23 Srov. Reeve, C. D. C., *Practices of Reason: Aristotle’s Nicomachean Ethics*, c.d., s. 150; nebo též, *Action, Contemplation, and Happiness: An Essay on Aristotle*. Cambridge, MA, Harvard University Press 2012, s. 239. Pro pochopení tohoto rozdílu v češtině můžeme uvést dva různé

Zóé jako žítí či životní činnosti

Termín *zóé*, který překládám jako „žití“, se používá pro činnosti související s přirozeností a životem.²⁴ (Hlavní a původní lidské „žití“ je pak podle Aristotela činnost vnímání a myšlení (9.9, 1170a19).²⁵ Proto se lidé zřejmě neliší v prožívání a hodnocení svého žití, které je od přírody dobré (1170b1–2, srov. 1170a22), ale liší se podle způsobu života (*bios*), který vedou.²⁶

Je text o štěstí v *Etice Nikomachově* 10.7–8 v souladu s tím, co se o *zóé* říká o pár stran dříve v *Eth. Nic.* 9.9?²⁷ Aristotelés v rámci diskuse o štěstí v *Etice Nikomachově* (10.7–8) třikrát používá sloveso „žít“. První výskyt se objevuje v rámci polemické pasáže týkající se toho, co je pro člověka vhodné. Někteří říkají, že lidé mají myslet lidsky (1177b32). Aristotelés s tím nesouhlasí a tvrdí, že „bychom měli co nejvíce překonat svou smrtelnost a udělat vše pro to, abychom žili (*zén*) svůj život tím nejlepším, co v nás je“ (1177b33–34). Jeho doporučení je, že máme kontemplovat, žít v souladu s rozumem. Máme-li dobře žít, máme kontemplovat. Další dva výskyty najdeme v pasáži pojednávající o bozích a povaze jejich konstitutivní činnosti (1178a17–21). Aristotelés tvrdí, že jakákoli činnost (*praxis*) je nehodná bohů. Dodává však, že „každý

(pokrač. pozn. č. 23) výroky: pokud zkoumám usychající květinu nebo těžce zraněného živočicha, mohu s úlevou konstatovat „ještě žije“, toto vyjádření odkazuje na zachování jistých životních aktivit či činností (podle mé interpretace Aristotelovo *zóé*). Ve výroku „žije dobrý život“ nebo „v životě se mu nedařilo“ se pak odkazuje na význam *bios*.

24 Srov. Aristotelés, *De an.* 2.1, 412a14–15 a 2.2, 413a22–25.

25 Ke vztahu k ostatním živým tvorům srov. Aristotelés, *Eth. Nic.* 1170a16–17; a *De an.* 2.3. K dané problematice srov. též Johnson, M. R., *Aristotle on the Meaning of Life*. In: Leach, S. – Tartaglia, J. (eds.), *The Meaning of Life and the Great Philosophers*. London – New York, Routledge 2018, s. 58–59. V jedné z pasáží *Etiky Nikomachovy* Aristotelés zdůrazňuje, že žití je *energeia nikoli dynamis* (*Eth. Nic.* 1170a17–19), důležité je však i zmiňovaný rozdíl mezi člověkem a zvířetem.

26 Proti mému výkladu by bylo možné namítnout, že Aristotelés na jednom místě v *Etiky Nikomachovy* nazývá „žití“ (*zóé*) také svrchovaně blaženým (*makariotaté zóé*, 1170a28–29). V takovém případě by se lišila i zkušenost prostých činností života. S tím souhlasím, ale nepovažuji to za ohrožení svého výkladu. O žití se říká, že je dobré od přírody nebo přirozené (*physei*, 1170b1–2), což připouští výjimky. Podle textu se takové výjimky vyskytují v extrémních případech morálního dobra a špatnosti. Náš život zde specifikovaný z hlediska různých činností je pro nás přirozeně dobrý a příjemný. Jde o přirozený fakt, který je stejný pro všechny lidi, a to bez ohledu na jejich morální status. Život se zdá být příjemný všem, pokud nepředpokládáme „špatný nebo zkažený život... žitý v bolesti“ (*mochthran zóé kai diephtharmén... en lypais*, 1170a23). Výraz *mochthéros* je v *Etice Nikomachově* poměrně běžný a označuje vážnou mravní špatnost. Naproti tomu být ubohý nebo zkažený (*diaphtheiró*) se používá poměrně zřídka a označuje zcela extrémní případ lidské špatnosti, která je nejen morálně špatná, ale ohrožuje a případně ničí celou existenci člověka (1138a13, 1140b13, 1140b17, 1150a2, 1170a23, 1176a24). V tomto případě *diaphtheiró* posiluje *mochthéros* a dotyčná špatnost je taková, že znepříjemňuje samo dotyčné žití. Závěrem lze říci, že žití je pro nás přirozeně dobré a příjemné. Pokud však člověk žije pozhnaný život, žije dokonce ještě radostněji. Naproti tomu stav krajní špatnosti ohrožuje existenci člověka, a tak činí i samo žití nesnesitelným a nepříjemným.

27 Detailní diskusi těchto pasáží viz v: Jirsa, J., *Divine Activity and Human Life*, c.d., s. 226–229.

považuje za samozřejmé, že bohové jsou přinejmenším živí (*zén*), takže musí mít nějakou činnost (*energein*). Pokud od živého odečteme konání (*prattein*) a tvoření (*poiein*), musí zbýt jediná činnost – kontemplace. Žití bohů tedy podle této pasáže spočívá v jediné činnosti, a tou je kontemplace.²⁸

Na základě výše uvedených pasáží se domnívám, že (i) termín *zóé* označuje „činnost žití“, jako je vyživování, rozmnožování, vnímání či myšlení, a Aristotelés se snaží tento význam neslučovat s pojmem *bios*. Dále (ii) *zóé* je činnost (*energeia*) a jako taková (iii) v případě lidských bytostí zajišťuje fundamentální spojení mezi nimi a bohy. Jak bylo uvedeno již výše, základní činností bohů je kontemplace.²⁹ Je-li tedy štěstí kontemplace, vyplývá z toho nejen to, že bohové jsou svrchovaně šťastní, ale také to, že naše štěstí je touto božskou činností, která se jako taková neliší od bytostné činnosti bohů.³⁰ Abych vysvětlil specifickou povahu lidského šťastného života a jeho vztah k božskému bytí, obrátím se k pojmu *bios* a prozkoumám jeho užití v rámci *Etiky Nikomachovy*.

Bios jako způsob života

Záležitosti spojené s *bios* jsou účelem politického společenství, které se nezaměřuje jen na prospěšnost spojenou s danou chvílí, ale právě na obecnější aspekty způsobu našeho života (*bios*), a to dokonce i v případech, kdy jde o oslavy bohů či jiné radovánky (1160a11, 23).³¹ Toto je charakteristický rys lidských bytostí, protože všichni ostatní živočichové se sdružují pouze za účelem rozmnožování (1162a19–20). Záležitosti související s *bios* jsou

- 28 V *De anima* 413a22–25 Aristotelés říká, že k označení dané entity za živou stačí přítomnost pouze jedné z životních činností, tj. bůh může být nazván živým, i když je pouze jednou činností. Tento závěr je v souladu s Aristotelovým popisem nepohyblivého hybatele v *Metafyzice* 12.7. Aristotelés tvrdí, že bůh je živý (*zóé*), neboť činnost myšlení je žití (*hé gar nou energeia zóé*) a bůh je touto nejlepší a věčnou činností (*Metaph.* 1072b26–28). Toto pojetí odpovídá žití bohů pospanému v *Etice Nikomachově* 10.7–8.
- 29 Aristotelés, *Eth. Nic.* 10.8, 1178a17–21; a *Metaph.* 12.7, 1072b22–30.
- 30 *Theória* je v případě bohů nepřetržitá a věčná – bůh je skutečně tato činnost –, je to život bohů nebo takřkajíc jejich bytí. Naproti tomu u lidí je *theória* pouze dočasná, neboť cokoli dělají, nemůže být věčně kontinuální, ale je naopak vždy omezené (viz *Eth. Nic.* 10.4, 1175a4–5; srov. *Metaph.* 12.7, 1072b24–26, 28–30). Anonymnímu recenzentovi *Filosofického časopisu* děkuji za odkaz na pasáž 1099b17 *Etiky Nikomachovy*, kde se o cíli lidského života hovoří jako o vítězné ceně, které předchází jistý zápas, který samozřejmě vyžaduje určité podmínky, aby se vůbec mohl odehrávat. Následující oddíl „Co je štěstí? Exkluzivní či dominantní interpretace“ a „Jaký je šťastný život? Inkluzivní interpretace“ dále podrobněji objasňují tento vztah mezi bohy a lidmi.
- 31 Význam je jasný i přes mezeru v textu na řádku 1160a23 za spojením *all' eis hapanta ton bion*. K rekonstrukci významu viz Stewart, J. A., *Notes on the Nicomachean Ethics of Aristotle*. Vol. 2. Oxford, Clarendon Press 1892, s. 305; a výklad T. Irwina v: *Aristotle, Nicomachean Ethics*. Translated, Introduction, Notes, and Glossary by T. Irwin. Indianapolis – Cambridge, Hackett 1999, s. 283, k pojmu „radovánky“ srov. 1160a19–20, 24–25.

tedy dalším účelem lidského společenství (1162a22).³² Termín *bios* zde jasně označuje specificky lidský způsob života, zahrnující – mimo jiné – společnost s přátelstvím a politiku. *Bios* je dále záležitostí volby (1178a4), a my tedy máme možnost zvolit si svůj způsob života: obvykle volíme mezi hédonistickým životem konzumu, politickým životem úcty a cti nebo teoretickým životem kontempace (1.5). Aristotelés rozlišuje způsoby života na základě jejich cíle (*telé*, viz 1096a8, srov. 1095b23, 31).³³ Tyto tři obecné způsoby života se nevyznačují žádnými specifickými činnostmi nebo aktivitami, které by jim byly vlastní (pokud taková aktivita není sama cílem).³⁴ Aristotelés rozlišuje tři *bioi* podle jejich příslušného pojetí dobra, které je cílem života lidí, kteří tímto způsobem žijí.

Pro odlišení *zóé* od *bios* by bylo dobré, kdyby existovala pasáž představující entitu, která má jedno, ale nutně postrádá druhé. Pokud totiž tvrdím, že *a* je *b* ve smyslu striktní identity, pak platí, že kterákoli entita, která má *a*, má i *b*, a naopak. Když se ale ukáže entita, která má *a*, ale postrádá *b*, je zřejmé, že *a* je něco jiného než *b*.

Na konci *Etiky Níkomachovy* 10.6 Aristotelés tvrdí, že činnost naší lepší části (nebo celého lidského bytí) je nadřazena činnosti nižších částí v tom smyslu, že má pro štěstí větší konstitutivní význam. Tak například tělesné potěšení není štěstí, protože otrok si užívá tělesných požitků neméně než nejlepší člověk, „ale nikdo by neřekl, že otrok je šťastný, a to v jakémkoli stupni, stejně jako [by nikdo neřekl], že otrok má nějaký způsob života (*bios*)“ (1177a8–9). Věta by se dala dokonce číst tak, že otrokovi nikdo nepřisuzuje štěstí, pokud mu rovnou nepřisuzuje i způsob života. Nyní se zdá, že *bios* je rámec či prostředí, v němž se štěstí vyskytuje. Podmínka, že otrok může mít podíl na nějakém druhu života, je čistě rétorická. Aristotelés tvrdí, že jelikož je zcela absurdní předpokládat, že otrok může mít podíl na štěstí, ale tělesných požitků si neužívá o nic méně než nejlepší člověk, tělesné požitky nejsou štěstí. Proto otroci podle Aristotela nemají *bios*. Protože by ale nikdo nepo-

32 Srov. Aristotelés, *Pol.* 1278b17–30, 1280a13. V této stati vycházím z textu: *Aristotelis Politica*. Ed. by D. Ross. Oxford, Oxford University Press 1957. Ke zde uvedenému vydání se vztahují i všechny následující citace tohoto díla pod čarou. Český překlad viz Aristotelés, *Politika*. Přel. A. Kříž. Praha, Nakl. Petr Rezek 1998..

33 Třeba život věnovaný bohatství není samostatným typem života, protože peníze a bohatství chceme podle Aristotela vždy kvůli něčemu jinému, a nikoli tedy pro sebe samé (1096a7).

34 Někdo by mohl tvrdit, že například řečnění je vlastní politickému způsobu života, ale řečnit může i filosof a pokud někomu řečnění přináší výrazné potěšení, může to být častá činnost i v hédonistickém způsobu života. Nejde tedy o samotnou činnost řečnění, ale o roli či místo, které je jí dáno ve struktuře života.

píral, že otroci jsou živí (*zén*), musí mít pojem *bios* zvláštní význam, který se vztahuje pouze na svobodné občany.³⁵

Co je štěstí? Exkluzivní či dominantní interpretace

Text *Etiky Nikomachovy* 10.7–8 neponechává žádný prostor možným pochybnostem o konceptu štěstí v těchto kapitolách. Je to činnost (*energeia*) – a konkrétně je to kontemplace (*theória*). Tento závěr je v textu třikrát jasně vysloven a nepřipouští mnoho alternativních čtení. Zde jsou ony tři zmíněné pasáže:

„Jestliže štěstí znamená činnost ctnosti, dává smysl, aby to byla činnost našeho nejlepšího druhu ctnosti. A to by musela být ctnost specifická pro naši nejlepší část. ...jistě činnost této naší části podle její specifické ctnosti by měla být to nejdokonalejší štěstí. A to znamená kontemplace – jak jsme již řekli.“ (1177a12–18)

„... činnost rozumu je naproti tomu mimořádně svobodná, protože je kontemplativní a nesměřuje k žádnému cíli mimo sebe sama... takže to musí být způsob, jak je člověk dokonale šťastný.“ (1177b19–1177b25)

„Kam až sahá kontemplace, tam také sahá štěstí. Čím více má někdo schopnost kontempletovat, tím více je šťastný, a to nikoliv jen tak náhodou, ale díky své kontemplaci. Hodnota kontemplace je v ní samé. To tedy ukazuje, že štěstí je určitá kontemplace.“ (1178b28–32)

Dále v těchto kapitolách desáté knihy *Etiky Nikomachovy* nalézám tři argumenty podporující závěr, že kontemplace je dokonalé štěstí.

Za prvé, Aristotelés navazuje na myšlenku, že štěstí je činnost v souladu se ctností či činnost ctnosti (1177a13; srov. 1098a16–18). Protože čtenáři *Etiky Nikomachovy* viděli, že existuje mnoho ctností, musí být daná ctnost tou nejvyšší, a bude tedy ctností nejlepší části nás samých (1177a13–14).³⁶ Dále Aristotelés uvažuje, zda je touto částí nás samých rozum (*nous*), nebo něco, co vykazuje vlastnosti rozumu, a zda je tato část sama božská, nebo je to pouze nejbožštější část nás samých. Navzdory Aristotelovu nynějšímu váhání, které signalizuje nadcházející napětí mezi božským a lidským, bylo již v diskusi o sebelásce řečeno, že člověk je svým rozumem, rozum je naše já

35 Srov. Aristotelés, *Pol.* 1.4, 1253b32, kde je otrok charakterizován jako „živý majetek“, nebo tamtéž 1.4, 1254a14–16, kde se opakovaně uvádí, že přirozenými otroky jsou lidé, tj. živé bytosti. Tamtéž, konkrétně v pasáži 1095b20, Aristotelés říká, že mnozí (*hoi polloi*) se zdají být jako otroci, když volí život dobytka, tj. život věnovaný slasti. To je však volba svobodných občanů, nejde o *bios* či způsob života vlastní otrokům, těm je zřejmě vlastní užívání si slasti, což Aristotelés zmiňuje jak zde, tak v *Etice Nikomachově* 10.6.

36 Viz zejména *Eth. Nic.* 1.7, 1098a16–18: „Ukazuje se, že dobrem pro člověka je činnost duše, která vyjadřuje naše ctnosti. A pokud existuje více druhů ctností, pak taková, která vyjadřuje tu nejlepší a nejdokonalejší.“

(9.8, 1168b34–1169a3). Činnost, kterou je štěstí, bude tedy činnost rozumu, což je kontemplace.

Druhý argument se zakládá na shodě mezi kritérii štěstí v *Etice Níkomachově* 1.7 a charakteristikami kontemplace uvedenými v tomtéž díle v pasáži 10.7. V *Etice Níkomachově* 1.7 charakterizuje Aristotelés štěstí jako (i) konečný cíl, (ii) který je vždy žádoucí sám o sobě a nikdy pro nic jiného, a konečně (iii) je soběstačný. V rámci delší pasáže v desáté knize, která popisuje kontemplaci (1177a18–1177b26), jsou všechny tyto charakteristiky predikovány i o kontemplaci samé.³⁷

Třetí argument na řádcích 1178b7–23 začíná zmínkou o štěstí bohů, kteří jsou považováni za svrchovaně blažené a šťastné. Jestliže je štěstí činnost (*energeia*), jaké činnosti či činy lze bohům připsat? Podle Aristotela bohové nejednají, nevykonávají žádné jednání (*praxis*), a proto nemají žádnou ctnost související s jednáním (tj. praktickou ctnost):

„Pokud takto projdeme jednání (*peri tas praxais*), zdá se být zcela jasné, že všechny věci související s jednáním jsou pro bohy nepodstatné a pod jejich úroveň. Na druhou stranu každý považuje za samozřejmé, že bohové jsou přinejmenším živí (*zén*). Musí tedy mít nějakou činnost (*energien*).“ (1178b17–19)

Jestliže jsou tedy bohové živí bez jakéhokoli jednání, jaká činnost jim zbývá? Podle Aristotela to musí být pouze nejvyšší teoretická činnost: kontemplace.³⁸ Jsou-li tedy bohové šťastní, štěstí je činnost a zároveň jediná možná činnost bohů je kontemplace, vyplývá z toho, že štěstí musí být kontemplace.³⁹

Jaká je nejlepší možná činnost naší duše?

Viděli jsme, že výše uvedené definice štěstí nehovoří pouze o štěstí, ale o „dokonalém štěstí“, což některé interprety vede k tvrzení, že zde popisované

37 H. J. Curzer (Criteria for Happiness in Nicomachean Ethics 17 and X 6–8. *The Classical Quarterly*, New Series, 40, 1990, No. 2, s. 421–432) tvrdí, že kritéria štěstí v *Etice Níkomachově* 1.7 se liší od těch, která Aristotelés popisuje tamtéž na řádcích 10.7–8. Ve svém starším textu (Jirsa, J., *Divine Activity and Human Life*, c.d.) ukazují, že Curzer nemá pravdu a naopak lze souhlasit s výklady, které takto spojují začátek a konec *Etiky Níkomachovy*. K nim patří např. Kraut, R., *Aristotle on the Human Good*, c.d., s. 17; s. 239–240; Pakaluk, M., *On an Alleged Contradiction in Aristotle's Nicomachean Ethics*. In: *Oxford Studies in Ancient Philosophy* Vol. 22. Ed. by D. Sedley. Oxford, Oxford University Press 2002, s. 201–219; Pakaluk, M., *On the Unity of the Nicomachean Ethics*, c.d., s. 23–44.

38 Všechny ostatní kognitivní schopnosti zahrnují tělesný prvek a změnu, což je, zdá se, diskvalifikující. Srov. Aristotelés, *De an.* 3.5, 430a17–18; a *Ph.* 7.3, 247b1–6.

39 Tato pasáž vysvětluje záhadnou poznámku, která se objevila dříve v sedmé knize *Etiky Níkomachovy*: „Proto se bůh těší stále stejnému, jedinému, jednotnému potěšení. Činnost nevyžaduje vždy pohyb; existuje také činnost bez pohybu. Vskutku, v odpočinku je více potěšení než v pohybu.“ (7.14, 1154b26–28) Na první pohled se může zdát, že tento výrok je v rozporu s tím, že štěstí je činnost (*energeia*). Aristotelés však nepopírá, že svrchovaně šťastný bůh je činný, popírá pouze, že bůh je v pohybu (*kinésis*).

šťěstí nelze jednoduše spojovat se štěstím, o kterém Aristotelés hovoří v první knize *Etiky Nikomachovy*.⁴⁰ Protože je štěstí činnost, domnívám se, že je vhodné podívat se, v jakém smyslu může být činnost dokonalá. Výraz „dokonalá činnost“ (*teleia energeia*) se v *Etice Nikomachově* vyskytuje dvakrát, ale zdá se, že v ostatních Aristotelových dílech se nevyskytuje vůbec.⁴¹

Aristotelés na řádku 1153b16 říká, že žádná činnost není dokonalá, pokud je jí bráněno. Následně v kapitole 10.4 – tj. v kapitole revidující popis potěšení bezprostředně před kapitolami o štěstí jako kontemplaci – nacházíme Aristotelův vlastní popis toho, co je dokonalá činnost: „Protože každý smysl je činný ve vztahu ke svému předmětu a smysl, který je v dobrém stavu, působí dokonale ve vztahu k nejkrásnějšímu ze svých předmětů – neboť dokonalá činnost se zdá být nejlépe toto (*toiouton gar malist' einai dokei hé teleia energeia*) –, lze předpokládat, že není podstatné, zda říkáme, že je činný sám smysl, nebo věc, která ho má, vyplývá z toho, že v případě každého smyslu je nejlepší činnost orgánu v nejlepším stavu ve vztahu k nejkrásnějšímu ze svých předmětů.“ (10.4, 1174b14–20)⁴²

Tyto dva ohledy dokonalé činnosti, totiž dobrý stav subjektu dané činnosti a nejlepší předměty, na které je tato činnost zaměřena, zřejmě dobře vystihují to nejpodstatnější z toho, co Aristotelés považuje za *dokonalou* činnost.

Za prvé, subjekt činnosti musí být v dobrém stavu neboli dobře uspořádan (*eu diakeimenés* říká výše uvedený text). Co nebo kdo je subjektem štěstí? Podle *Etiky Nikomachovy* je to duše, neboť štěstí se definuje jako „činnost duše, v níž se uskutečňuje dokonalá činnost“ (1.13 1102a5–6).⁴³ Duše tedy musí být v dobrém stavu.⁴⁴ Domnívám se, že dobrý stav duše znamená, že je činnostná (srov. 1.7; 1.13 1102a13–18, 1103a3 a další). Dobrá činnostná duše

40 Např. Cooper, J. M., *Contemplation and Happiness: A Reconsideration*. *Synthese*, 72, 1987, No. 2; Kurt Baier *Festschrift*, Part II, s. 206; nebo Stewart, J. A., *Notes on the Nicomachean Ethics of Aristotle*. Vol. 2, c.d., s. 448. Kromě mé interpretace níže srov. též výše citované řádky (*Eth. Nic.* 1177b33–34), které podle mne tuto interpretaci zpochybňují.

41 Možným dalším výskytem by mohl být *Protrepitikos* fr. 87 (= *lamb1*. *Protrep.* 58.15, Pistelli), který má opět společný etický kontext. Srov. Burnyeat, M., *Kinesis vs. energeia: A Much Read Passage in (but not of) Aristotle's Metaphysics*. In: *Oxford Studies in Ancient Philosophy*. Vol. 34. Ed. by D. Sedley. Oxford, Oxford University Press 2008, s. 219–292; a Frede, D., *Nikomachische Ethik*, c.d., s. 972–974.

42 Přehledným komentářem k této pasáži je Aufderheide, J., *Aristotle's Nicomachean Ethics: Translation and Commentary*. Book X, c.d., s. 113–114.

43 *Etika Eudémova* 2.1, 1219a35–39 představuje stejný popis štěstí, jen místo *psyché* používá *zóé*: štěstí je činnost dokonalého žití v souladu s dokonalou činností (*hé eudaimonia zóés teleias energeia kat' aretén teleian*).

44 Srov. Aristotelovo tvrzení v *Etice Eudémově* 2.1 1219a35, že štěstí je činnost dobré duše (*estin ara hé eudaimonia psychés agathés energeia*).

bude ctnostná ve všech svých částech, jak je popsána v *Etice Nikomachově* 1.13, samozřejmě včetně rozumu jako své nejvyšší části.⁴⁵

Za druhé, dokonalé štěstí musí mít ty nejlepší možné předměty (*pros to kalliston* nebo *pros to kratiston*), proto musí být předměty naší kontemplanace nejvznešenější a pro tuto činnost ty nejlepší možné. Podle *Etiky Nikomachovy* 10.7, 1177a19–21 jsou předměty rozumu nejlepšími možnými předměty jakéhokoli poznání a domnívám se, že předměty rozumu zde znamenají nejlepší předměty kontemplanace. O přesném určení těchto předmětů panují mezi interprety spory,⁴⁶ nicméně je důležité upozornit, že v rámci *Etiky Nikomachovy* Aristotelés nepovažuje za předměty kontemplanace jen neměnné, věčné předměty, principy či abstrakce, ale mnohem širší škálu předmětů, včetně těch, které se mění, a mohou tedy být jinak, než právě jsou.⁴⁷

Jaký je šťastný život? Inkluzivní interpretace

Pojem „život či „způsob života“ (*bios*) podle mne hraje důležitou roli i v *Etice Nikomachově* 10.7–8, protože dvě klíčové diskuse o důsledcích štěstí pojímaného jako kontemplanace jsou vedeny právě za pomoci pojmů různých způsobů života (*bioi*). Aristotelés nejprve srovnává božský a lidský způsob života (1177b26–1178a8) a poté popisuje vztah mezi způsobem života v souladu s rozumem a druhým nejlepším lidským způsobem života, totiž životem věnovaným politice (10.8, 1178a9–1178b7).

Aristotelés tvrdí, že činnost rozumu, kontemplanace, je dokonalým štěstím člověka (1177b24–25) a šťastný člověk musí žít v souladu s touto činností či podle této činnosti. Takový život by však zřejmě překonával lidský způsob života, neboť: „To znamená, že jako člověk takový život neprožijete. Je to do té míry, do jaké ve vás existuje něco božského. [...] Je-li rozum ve srovnání s lidskou bytostí něčím božským, pak je život podle rozumu také božským životem ve srovnání s lidským životem.“ (1177b26–28, 30–31)

Rozdíl mezi božským a lidským je popsán jako rozdíl mezi dvěma způsoby života. Není to rozdíl v činnosti, která tvoří štěstí. Štěstí je kontemplanace, ale viděli jsme, že člověk je šťastný, pokud žije způsobem života, v němž

45 Naopak v případě nejnižší části duše Aristotelés tvrdí, že není bezprostředně relevantní ke štěstí, resp. že nemá ctnosti, které jsou bezprostředně relevantní ke štěstí, viz *Eth. Nic.* 1.7, 1097b32–1098a1; *Eth. Eud.* 2.1, 1219b20–25, 1219b35–36. Pokud by pasáž *Etiky Nikomachovy* 10.4, 1174b14–20 předpokládala nějakou účast i nejnižší části duše, bylo by podle mého názoru možné hovořit o její důležitosti pro zdraví (a sílu) daného jednotlivce.

46 Velmi detailní výklad o možných předmětech kontemplanace v této pasáži předkládá: Ward, J. K., *Searching for the Divine in Plato and Aristotle: Philosophical Theoria and Traditional Practice*. Cambridge, Cambridge University Press 2022, s. 139–152.

47 Roochnik, D., What is Theoria? *Nicomachean Ethics Book 10.7–8. Classical Philology*, 104, 2009, No. 1, s. 69–82; a Jirsa, J., *Divine Activity and Human Life*, c.d., s. 222–225.

má kontempace své náležitě místo jakožto poslední cíl (*telos*). Aristotelés si zde nedělá starosti s tím, zda člověk může kontemplovat. Naše kontempace může být ve srovnání s bohy omezená (srov. 1178b23, 27), ale v podstatě je to tatáž činnost.⁴⁸

Otázkou je, zda můžeme žít život, který se zdá být více božský než lidský. Po vyjádření skeptické obavy Aristotelés odpovídá protiargumentem, který by ji měl vyvrátit (1178a2–8). Život v souladu s rozumem je lidský život, neboť člověk je rozum (*nous*).⁴⁹ Tento život je prý nejpříjemnější, protože je nám vlastní, a konečně je to i život nejšťastnější (1178a5–8). Měli bychom tak žít svůj život v souladu s rozumem, protože je to způsob života, který je nám vlastní.

Znamená to ale něco jiného, než že je to život bohů (a tedy nikoli život lidský)?

Podle mne tomu tak není a kontemplativní způsob života je naším vlastním životem. Jsme bytosti, které se od bohů liší, v jistém smyslu jsme mnohem složitější než bohové, a proto bude mnohem složitější i náš nejlepší život. Život bohů je prostě jedna jediná činnost, kontempace (srov. 1178b7–32).⁵⁰ Naše žití (*zôé*) se nutně skládá z různých činností, protože naše přirozenost je ve srovnání s jednoduchostí bohů či boha složená, komplexní.⁵¹ V souladu s tím je náš šťastný život analogicky komplexní, což – samozřejmě – znamená, že je lepší než *diagógé* božského:⁵² „Bohové mají život, který je zcela

48 O rozdílu mezi lidskou a božskou kontempací je přesvědčen S. S. Bush (Divine and Human Happiness in 'Nicomachean Ethics'. *The Philosophical Review*, 117, 2008, No. 1, s. 49–75), jehož interpretaci problematizuje a kritizuje J. Aufderheide (The Content of Happiness: A New Case for Theôria. In: Aufderheide, J. – Bader, R. M. (eds.), *The Highest Good in Aristotle and Kant*. Oxford, Oxford University Press 2015, s. 36–59). Srov. Reece, B., *Aristotle on Happiness, Virtue, and Wisdom*, c.d., kap. 3.

49 Aristotelés říká, že bychom měli dělat vše pro to, abychom žili (*zén*) v souladu s tím nejlepším, co je v nás (*kata to kratiston tón en autói*, 1177b33–34). Každý člověk je pak tímto „nejlepším v nás“, neboť každý člověk je jeho autoritativní a lepší částí (1178a2–3). Aristotelés zde vyjadřuje svoji obecnou tezi odpovídající jeho „top-down“ způsobu uvažování: komplexní entita je definována podle své nejlepší části, viz *Eth. Nic.* 9.8, 1168b31–32: „A stejně jako se domníváme, že městský stát (nebo jakékoli jiné spojení částí v celek) je především jeho nejvyšší částí (to *kyriótaton*) – tak i člověk.“ Srov. Aristotelés, *Pol.* 3.17, 1288a26–28.

50 Srov. Aristotelés, *Metaph.* 12.7, 1072b7–8, 23–25.

51 Tato složitost a vztahy lidského života (oproti božskému životu) jsou zdůrazněny v textu samém: nejenže jsou činy, které jsou příkladem mravních ctností, konány lidmi „ve vztahu k sobě navzájem“ (*pros alléous*) a naše přirozenost je složená (pojem *synthetos* je dvakrát použit na řádku 1178a20), ale pasáž popisující tuto složenou lidskou přirozenost zahrnuje čtyři slovesa začínající předponou *syn-*, která naznačují složitost vztahů (1178a14, 15, 16, 19). Proti tomu stojí rozum, o němž se říká, že je oddělený či separovaný (*hé de tou nou kechôrismené*, 1178a22).

52 Protože přísne vzato bohové nemají komplexní způsob života (*bios*) jako lidé, používám termín *diagógé*, který Aristotelés užívá na místo pojmu *bios*. Viz např. *Metaph.* 12.7, 1072b14.

požehnaný, a lidský život [je požehnaný] do té míry, že umožňuje jakési napodobení tohoto druhu činnosti...“ (1178b25–27).

Jak jsme viděli, bohové nedělají nic jiného, než že kontemplují, to je jejich základní činnost, to je to, čím ve skutečnosti *jsou*. Náš život lze nazvat blaženým, požehnaným nebo šťastným jen do té míry, do jaké se podílí na stejné činnosti.⁵³ Přesto bude tento šťastný život nutně složitější, než je způsob bytí bohů, protože naše přirozenost kvůli našim tělesným potřebám neumožňuje stálou kontemplaci (1178b33–35).⁵⁴ Na druhou stranu tato složitost znamená, že bychom měli rezignovat na život v souladu s rozumem a jeho ctností.

Politický život, který odpovídá naší složitosti a nereflektuje skutečnost, že rozum je naše vlastní já, se nazývá „druhý“ nebo „druhotný“ život (1178a9; pokud člověk uzná rozum za své vlastní já, chtěl by žít život kontemplativní a není jasné, proč by chtěl žít život jiný či život někoho jiného, viz 1178a3–4). Výslovně jde o srovnání dvou druhů života.⁵⁵ Nic nenasvědčuje tomu, že by se Aristotelés chtěl vzdát myšlenky, že bychom měli žít božským způsobem života v souladu s rozumem, který je v nás tím nejlepším. Abychom však mohli žít tento nejšťastnější život, musíme žít i v souladu s cíli tohoto druhotného života. Nejsme bohové a, jak říká Aristotelés, zdaleka nejsme nejdokonalejšími bytostmi na světě (1141a34–b2). Navíc – na rozdíl od bohů – není naše přirozenost pro kontemplaci soběstačná, což vylučuje představu života, jehož skutečně jedinou náplní by byla aktivita kontemplace (viz 1175a4–5). Proto se domnívám, že potřebujeme sekundární život (kromě jeho vlastní hodnoty), abychom vytvořili podmínky, v jejichž rámci bychom mohli realizovat kontemplativní způsob života.⁵⁶ Pamatujme, že k dokonalému štěstí potřebujeme mít *celou* svou duši v dobré kondici, což zahrnuje všechny její části, a tedy i všechny praktické ctnosti.

53 B. Reece (Aristotle on Divine and Human Contemplation. *Ergo, an Open Access Journal of Philosophy*, 7, 2020, No. 4. Dostupné na: <http://hdl.handle.net/2027/spo.12405314.0007.004>; [cit. 17. 8. 2023]) tvrdí, že kontemplace bohů a lidí se druhově liší, jelikož se liší jejich formální příčiny; i kdybychom Reeceovu tezi přijali, pro moji argumentaci v tomto textu stačí, že v desáté knize *Etiky Nikomachovy* není tento rozdíl nikde tematizován a naopak Aristotelés tvrdí, že štěstí je kontemplace. K tomuto závěru dospívá na základě toho, že kontemplace je bytostným způsobem vlastní bohům.

54 Srov. Aristotelovu diskusi o těle a vnějších statcích ve vztahu ke štěstí (*Eth. Nic.* 1178a9–23 a 1178a23–1178b7).

55 Viz *hó* na řádku 1178a9 a *bíos* na 1178a21.

56 Aristotelés nesporně uznává, že některé věci mohou být cenné jak samy o sobě, tak i jako prostředek k dosažení něčeho jiného (1096b14–19, 1097b2–4). První pasáž uvádí rozum, zrak, některé rozkoše a pocty; druhá zahrnuje pocty, rozkoše, rozum a všechny ctnosti. Proto nevidím problém v tom, aby praktické ctnosti a celý druhotný život byly oceňovány jak jako prostředky umožňující něco jiného, tak i samy o sobě. Činnost těchto ctností a praktický život jsou pro nás samy o sobě cenné. Zároveň jsou cenné jako prostředky umožňující kontemplativní život.

Aristotelés zdůrazňuje, že lidé se od bohů liší svou složenou přirozeností (1177b29, 1178a20, srov. též výše pozn. č. 51).⁵⁷ Jako takoví lidé nemohou trvale kontempletovat tak jako bohové nebo bůh. Zbývá vysvětlit komplexnost nejlepšího lidského života, který odráží složenou lidskou přirozenost a zároveň respektuje rozum jako nejdůležitější a vedoucí část nás samých. Tento život Aristotelés nazývá životem kontemplativním (1095b19), a nejvíce se tedy podle jeho názoru podobá životu bohů (1178b25–28). Znamená to, že tento život je naplněn jen jedinou činností, totiž právě kontemplací? Již dříve jsem tvrdil, že naše odlišnost od bohů a složitější přirozenost jsou překážkou tvrzení, že kontempace je jedinou činností v lidském životě. Bylo by ale možné tvrdit, že i když je patrný rozdíl mezi štěstím a šťastným životem, veškeré ostatní činnosti jsou zcela vedlejší a v Aristotelově pojetí dobrého života nemají místo? Kontempace by pak byla jedinou *podstatnou* činností pro nejlepší lidský život.

S tímto tvrzením lze souhlasit, ale je potřeba pečlivě uvážit místo kontempace v kontextu nejlepšího lidského života.⁵⁸ Jak už jsem uváděl, kontempace je cílem (*telos*) kontemplativního života. Druhy životů, které Aristotelés zmiňuje v první knize *Etiky Nikomachovy*, se dělí podle svých cílů (1096a8, srov. 1095b23, 31). Je-li kontempace cílem nejlepšího lidského života, který obsahuje i ostatní činnosti (včetně ctnostných a jiných činností), pak je legitimní se ptát po uspořádání těchto činností v tomto nejlepším lidském životě.

Za prvé, vedle své vlastní hodnoty jsou druhotný život a jemu vlastní činnosti nezbytné pro vytvoření prostředí, v němž člověk může vést nejlepší život (srov. 6.12–13 a 10.6–8). Podle Aristotela je náš rozkvět a šťastný život volným či svobodným životem (Aristotelés hovoří o *scholé*). Když jsme v životě zaneprázdněni, je to proto, abychom mohli mít volný čas a osvobodili se od závislosti na vnějším světě. Jak Aristotelés píše, vedeme války, abychom mohli mít mír (1177b5–6). Takzvané praktické či morální ctnosti se uplatňují převážně v politickém životě nebo ve válce. Jak říká Aristotelés, naše jednání v těchto oblastech nám ubírá volný čas a nutně směřuje k něčemu, co je přesahuje, tj. cíl těchto jednání se nachází mimo ně samé (1177b17–18). Činnost politika není činností ve volném čase a jejím cílem je dosáhnout i jiných věcí než jen samého angažmá v politice, tedy například moci či prestiže.

57 D. Frede (*Nikomachische Ethik*, c.d., s. 970) upozorňuje v případě složené lidské přirozenosti na pasáž 1154b20–31.

58 K alternativnímu řešení této otázky viz Lear, G. R., *Happy Lives and the Highest Good: An Essay on Aristotle's Nicomachean Ethics*. Princeton, NJ, Princeton University Press 2004. S Learovou se shodují v důrazu na interpretaci struktury nejlepšího života; lišíme se však v pojetí teleologie a výsledné interpretaci vztahu mezi dvěma nejlepšími životy.

Podle Aristotela tak má politický život i další cíl, který k politice náleží: dosažení šťastného života pro sebe a pro své spoluobčany – což tedy zjevně není totéž co sama politická činnost (1177b14–15).⁵⁹ Ze všech způsobů uplatňování mravních ctností vyniká podle Aristotela právě činnost v politice a ve válce jako zdaleka nejlepší a nejdůležitější. Ale jsou to zároveň právě tyto činnosti, které nás připravují o volný čas a směřují k nějakému dalšímu cíli, čímž nejsou žádoucí jen samy o sobě. Naproti tomu činnost rozumu vedená odpovídající ctností nevyklučuje volný čas (*scholé*), protože je čistě kontemplativní a nesměřuje k žádnému cíli mimo sebe sama, přičemž má dokonce i své vlastní potěšení. Kontemplativní činnost je tedy soběstačná, odehrává se ve volném čase a v rámci lidských možností nás nikdy neunaví. Kontemplace tak odpovídá popisu štěstí a politický život mj. slouží k tomu, aby štěstí mohlo být dosahováno v co největší možné míře.

Za druhé se domnívám, že druhotný život je potřebný také pro úplnost dobrého lidského života. Výše jsem ukázal, že k dosažení štěstí potřebujeme dobrou celou duši (10.4, 1174b14–20; 1.13 1102a13–18). Samy mravní ctnosti však zajišťují, že žijeme skutečně lidský život, naplňujeme to, co znamená být člověkem, či, řečeno Aristotelovými slovy: „naplňujeme své dílo (*ergon*)“ (1144a6–7).⁶⁰ Proto je druhotný život cenný jak sám o sobě, tak pro kontemplativní život. To lze vyjádřit i taktó: nejlepší život, mající svůj vlastní cíl (kontemplaci), zahrnuje i cíle druhotného života, ale druhotný život sám o sobě nezahrnuje nejlepší život a neuznává kontemplaci jako svůj cíl.

Výše uvedené schéma tedy rozlišuje nejlepší možný lidský život, tj. život kontemplativní, a druhý nejlepší život, život takzvaně politický. Aristotelés oba dva životy nazývá životy lidskými. Život kontemplativní je lidským životem, protože člověk je nejvíce (ale nikoli výhradně a pouze) svým rozumem (1178a6–7). Život politický je lidský, protože odpovídá komplexní lidské přirozenosti (1178a21–22). Podle Aristotela politický život a příslušné ctnosti vytvářejí prostředí či podmínky vhodné pro kontemplativní činnost. Kontemplace, činnost našeho rozumu, ve které se uskutečňuje moudrost, se samozřejmě může vyskytnout i v druhém, politickém životě, není však jeho cílem (srov. 1177b16–24).⁶¹

59 Srov. Tessitore, A., Making the City Safe for Philosophy: Nicomachean Ethics, Book 10. *American Political Science Review*, 84, 1990, No. 4, s. 1251–1262.

60 Jirsa, J., *Divine Activity and Human Life*, c.d., s. 212–214.

61 V *Etice Nikomachově* píše Aristotelés: „Protože jsou tedy závislé i na našich pocitech, musí být tyto ctnosti vlastnostmi naší složené bytosti, a ctnosti naší složené bytosti jsou lidské; také i život, v němž se tyto ctnosti uplatňují a také štěstí.“ *Eth. Nic.* 1178a19–22. Zavádí zde Aristotelés nový pojem blaženosti? Tato interpretace by značně zkomplikovala výklad celé *Etiky Nikomachovy*, a to od jejího začátku až k tomuto místu, jelikož je zřejmé, že doposud Aristotelés uvažoval o jednom pojmu a významu kontemplace (srov. 1102a5–6). Zde by bez jakéhokoliv dalšího vysvětlení uvedl pojem druhý; navíc není jasné, co tento

Závěr

Správné chápání Aristotelova postoje v *Etice Nikomachově* by mělo rozlišovat mezi tím, zda hovoříme o štěstí jako takovém, tj. o štěstí jako činnosti na jedné straně, nebo o šťastném či blaženém životě na straně druhé. Doufám, že jsem přesvědčivě doložil, že štěstí je skutečně jediná činnost, totiž kontemplace, zatímco způsob života blaženého člověka je komplexní způsob života, jehož cílem je sice kontemplace, ale zároveň zahrnuje i mnoho dalších dober, včetně praktických ctností a na nich založených jednání.

Domnívám se, že nejlepším životem je podle Aristotela život filosofa nebo obecně intelektuála, který je zapojen do praktických záležitostí společnosti. Toto zapojení se však neděje kvůli politice samé nebo chvále pocházející z politiky, ale kvůli kontemplaci, totiž kvůli vytvoření takového společenství, které zvyšuje šance intelektuálního úsilí.⁶² A konečně filosof je v pravém slova smyslu člověkem do té míry, do jaké je politicky, společensky aktivní. Nakolik se zabývá filosofií, natolik je při kontemplaci božský – nakolik je to pro člověka možné.

pojem znamená, když se v předcházejících kapitolách štěstí opakovaně identifikovalo jako kontemplace. Jelikož můj výklad uznává, že kontemplace se může vyskytnout i v politickém životě, tak tato pasáž nepředstavuje pro moji interpretaci problém. Naopak značným interpretačním obtížím musí čelit každý, kdo by z tohoto místa chtěl usuzovat na dva odlišné pojmy kontemplace v *Etice Nikomachově*. Srov. Aufderheide, J., *Aristotle's Nicomachean Ethics: Translation and Commentary. Book X, c.d.*, s. 197; či Lear, G. R., *Happy Lives and the Highest Good: An Essay on Aristotle's Nicomachean Ethics, c.d.*, s. 194–196. Srov. také výše pozn. č. 48.

- 62 Tento závěr otevírá jiný problém, který však nepřísluší k tématu tohoto článku a jeho tezi o štěstí a šťastném životě. Je-li kontemplace cílem nejlepšího lidského života, jak tento závěr vysvětlit v kontextu tvrzení z *Etiky Nikomachovy* 10.10, 1179a35–b4, že naším cílem v etice není kontemplace a poznání (ctností, přátelství, slasti a dalších věcí), ale činnost? Tato pasáž odpovídá tezi, že cílem etiky není poznání, ale jednání (1095a5–6). Aristotelovo použití pojmu „kontemplace“ je však problematické. Důraz celé věty je položen na to, že cílem etiky je užívání ctností, přátelství apod., tj. jednání, nikoli vědění (*oude ... eidenai, all' echein kai chrésthai*). Kontemplace jako cíl nejlepšího života se tedy v jistém smyslu zdá být „ne-etickou“. Moje interpretace nabízí částečnou odpověď v zachování „inkluzivní“ interpretace nejlepšího života oproti „exkluzivnímu“ chápání štěstí jako čistě kontemplace. Byl to právě tento problém, který podle mne vedl Jonathana Leara k paradoxnímu tvrzení, že nejlepší lidský život je podle Aristotela neetický, viz výše pozn. č. 20.